

Azmi BİLGİN, *Nazmu'l-Hilâfiyyât Tercümesi (Giriş-Dil Özellikleri-Metin-İndeks)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, no: 663, Ankara 1996, 634+305 s.

İslâm dinine mensup olan kişilerin hayatlarını tanzim eden kurallar manzumesi diye tarif edebileceğimiz fıkıh, her devirde Müslümanların, hayatlarını bu kurallara göre ayarlamalarını sağlayan ve İmam-ı Azam'ın tarifleriyle: "Kişinin amel yönünden leh ve aleyhinde olan ve bilmesi gereken şeyleri" bize öğreten bir ilim dalıdır.

İslâmiyet'in ilk yıllarında tabîi olarak Müslüman sayısı azdı. Daha sonraları ise İslâm dini dünyanın dört bir tarafına yayıldı ve birbirinden çok farklı olan insan toplulukları İslâmiyet'i kabul etmeye başladılar. Her topluluğun kendilerine özgü yaşayış tarzları vardı. İslâmiyet'e yeni giren milletlerin yaşayış biçimlerine göre, İslâm'ın özü ve inanç sistemi korunmak şartıyla VIII. asırdan sonra değişik fıkıh ekolleri ortaya çıkmaya başladı. İmam-ı Azam, İmam Şafîi, İmam Mâlik, İmam Hanbel gibi büyük İslâm fıkıh dahileri, İslâmiyet'in inançla alakalı olmayan fakat hayatta karşılaşılan değişik problemleri çok ince bir titizlikle ele almış ve bunlara çözüm önerileri getirmişlerdir. Bunlar bazı konularda farklılıklar arz ediyordu. Daha sonraki yıllarda bu fıkıh dahilerinin isimlerine nispetle bir çok mezhep ortaya çıktı. Bu mezhepler çeşitli insan topluluklarında meydana gelen hadiselerle değişik açılardan bakmış ve bu hadiseleri toplumdaki örf-âdetleri de hesaba katarak yorumlamaya çalışmışlardır.

VIII. asırdan itibaren İslâmiyet'e girmeye başlayan Türkler ilk Müslümün Türk devleti Karahanlılar zamanında kitleler halinde İslâmiyet'i kabul etmeye başladılar. Yeni girilen din ile alakalı olarak bilinmesi gereken pek çok şey fıkıh kitapları ile halka aktarılmıştır. Bu sebeple Karahanlılardan başlayıp günümüze kadar Türklerin hakim oldukları coğrafyalarda fıkıh ilmiyle alakalı bir çok kitap yazılmıştır. Türkler fikhî mezhep olarak İmam-ı Azam'ın kurucusu olduğu ve onun talebeleri İmam Yusuf ve İmam Muhammed ile devam eden Hanefî mezhebine mensupturlar. Büyük bir fetih ruhuna sahip olan Türk milleti, dünyanın dört bir yanına yayılmış ve gittikleri yerlere de Hanefî mezhebini tanıtmışlardır. Bu yüzden bugün dünyada bir çok bölgede Hanefî mezhebine mensup Müslümanlar bulunmaktadır.

Tanıtımını yapacağımız eser Arapça yazılan bir fıkıh kitabının Türkçe tercümesinin geniş bir şekilde incelenmesine dayanan bir çalışmadır. Ebû Hafs Ömer b. Muhammed en-Neseî (öl. M. 1142), adlı bir din bilgininin M.1110 senesinde yazdığı, Arapça manzum bir fıkıh kitabının tercümesi olan ve İbrahim b. Mustafa b. Alişîr el-Melifdevî (el-Müleyfedevî) tarafından H.732 (M.1332) tarihinde Türkçeye tercüme edilen *Nazmu'l-Hilâfiyyât Tercümesi*, tek nüsha olup British Museum'da *al-Manzûme fi'l-hilâfiyyât* adıyla kayıtlıdır. 153 varak olan kitabın her sayfasında 19 satır vardır. Bazı sayfalarada ise satır sayısı 20'ye çıkmaktadır. Eser, harekeli bir nesih ile yazılmıştır. 23x17 (iç 20x14)cm ebatlarındadır. Eserin Arapça aslında bulunan ilk 6 bâbın da tercüme edildiği zannedilmektedir. Fakat bu kısım henüz bulunamamıştır. Tanıttığımız eser, Azmi BİLGİN'in 1990 yılında yaptığı doktora tezinin bazı ilâvelerle neşridir. Eser: *Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks ve Tıpkı Basım* bölümlerinden meydana gelmektedir.

BİLGİN, *Önsözde* (s.5-6), çalışmasını yaptığı kitabın yazılış tarihi ve öneminden bahsetmiş ve kitabın yazılış tarihi (M.1332) itibarıyla Eski Anadolu Türkçesi

döneminde yazılan kitapların en eskilerinden olduğunu belirtmiştir. Ayrıca yaptığı çalışmanın muhtevasını ve metodunu okuyucuya sunmuştur. BİLGİN, burada incelemesini yaptığı tercümedeki kelimeleri kendi çalışmasına 2788 madde başı olarak almıştır. Bu kelimelerin 1211'i Türkçe, 1323'ü Arapça ve 254'ü Farsçadır. Yani tercümede geçen kelimelerin %44'ü Türkçe, %47'si Arapça ve %9'u Farsça olduğu anlaşılmaktadır. Arapça bir çok tabir ve deyim geçtiği bir fıkıh kitabında Türkçe kelimelerin çokluğu dikkati çekmektedir. Günümüzden yaklaşık 650 sene evvel yazılan bir kitapta (hem de fikhî bir eserde) geçen ve bugün de rahatlıkla anlayabileceğimiz kelimeler, o devrin sade Türkçesini aksettirmesi bakımından önemlidir. Bugün bile Türkçe yazılmış olan herhangi bir kitapta geçen Türkçe kökenli kelimelerin istatistikî bir dökümü yapılırsa, belki de günümüzden yaklaşık 650 sene önce yazılan bu kitapta geçen Türkçe kelimelerin sayısına ulaşılabilir.

Eserin *Giriş* kısmında (s.7-23) ise BİLGİN, Türklerin Karahanlı devletiyle resmî din olarak kabul ettikleri İslâm dinine girdikten sonra meydana getirdikleri bir çok eser (daha çok dinî eser) söz konusu etmiş ve bunların önemi üzerinde durmuştur. Bu kısımda Karahanlı devrinde yazılan eserlerden başlayarak, Harizmliler ve Mısır'a kadar gidip orada Memlûk devletini kuran Kapçakların yazdıkları bir çok kitaptan da bahsedilmiştir. BİLGİN daha sonra ise Eski Anadolu Türkçesi devresinde çeşitli konularda yazılan eserleri sınıflandırmıştır: 1) Mesnevîler: a) Konularını Kur'an'dan Alanlar. Yusuf Hikâyeleri gibi. b) Tasavvufî Olanlar. *Garibnâme*, *Mantık'u-Tayr* gibi. c) Makteller. 2) Siyer ve Mevlidler. 3) Tezkiretül-Evliyâlar. 4) Menkıbeler. 5) Mevzeler. 6) Hadis Tercümeleri. 7) Siyasetnâmeler. 8) Gazavatnâmeler. 9) Tarihler. 10) Kur'an Tercümeleri ve Tecvid Kitapları. 11) Fikhî eserler. BİLGİN, çalışmasının 15-16. sayfaları arasında fıkıh (İslâm hukuku) ilminin tarifi, kaynakları ve tarihî devirlerinden bahsetmiştir. 16-18. sayfalar arasında ise Türklerin fıkıh ilmine verdiği değer ve bazı fikhî eserlerin tanıtımı yapılmıştır. Buradan Türklerin fıkıh ilmine dair pek çok eser bıraktıklarını öğreniyoruz. 18. sayfada Nesefî tarafından yazılan *Nazmü'l-Hilâfiyyât* tanıtılmıştır. Buradan da eserin konusunun *hilâfiyyat*, yani müçtehitler arasındaki farklı görüş ve sözlerin ortaya konulması olduğunu anlıyoruz. 18. sayfada eserin 10 bâb olduğu belirtilmiştir. Bunlar: 1. Bâb: İmam (Ebû Hanife) Kavli, 2. Bâb: Ebû Yusuf Kavli, 3. Bâb: Muhammed Kavli, 4. Bâb: İmam ile Ebû Yusuf Kavli, 5. Bâb: İmam ile Muhammed Kavli, 6. Bâb: Ebû Yusuf ile Muhammed Kavli, 7. Bâb: Hepsinin Ayrı Ayrı Kavli, 8. Bâb: Züfer Kavli, 9. Bâb: Şafiî Kavli, 10. Bâb: Mâlikî Kavli.

Eserin 19-20. sayfaları arasında ise İbrahim b. Mustafa b. Alişir el-Melifdevî (el-Muleyfedevî) tarafından Hama'da 4 Recep 732 (1 Nisan 1332) Çarşamba günü tamamlanan *Nazmü'l-Hilâfiyyât Tercümesi*'nin mahiyeti ve önemi hakkında bilgiler verilmiştir. Burada *Nazmü'l-Hilâfiyyât Tercümesi*'nin bizzat tercüme yapan kişi (el-Melifdevî) tarafından Anadolu dışında yani Hama'da halis Oğuz Türkçesiyle yazıldığından bahsedilmektedir. Eserin 14. yüzyıl başında Eski Anadolu Türkçesini en iyi yansıtan eserlerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Eserin *Muhtevası* ile ilgili bilgi verilirken 4 bâb halinde elimize ulaştığı söz konusu edilmektedir. Arapça orijinalinde yer alan 10 bâbdan ilk 6 bâbı *Nazmü'l-Hilâfiyyât Tercümesi*'nde bulunmamaktadır. Son 4 bâb ise kitapta yer almaktadır. Bu bâblar şunlardır: 1. Bâb: Ebû Hanife, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in her birinin ayrı ayrı fetvalarının

bulunduğu bab (2a/1-21b/6). Bu bâb, 20 bölümden oluşmaktadır. 2. Bâb: Züfer'in kendi arkadaşlarına (Ebu Hanife, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed) muhalefet ettiği konularda verdiği fetvaların yer aldığı bâb (21b/7-65a/8). Bu bâb, 29 bölümden oluşmaktadır. 3. Bâb: İmam Şafii'nin Hanefîlere muhalefet ettiği konularda verdiği fetvaların yer aldığı bâb (65a/11-133a/5). Bu bâb, 42 bölümden oluşmaktadır. 4. Bâb: Enes b. Malik'in fetvalarının bulunduğu bâb (133a/6-152a/18). Bu bâb 30 bölümden meydana gelmektedir.

Eserin 25-42. sayfaları arasında *Nazmü'l-Hilâfiyyât Tercümesi*'nin *Dil Özellikleri* üzerinde durulmuştur. *Dil Özellikleri* bölümünde eser, A. İmlâ Özellikleri (s.25-31), B. Ses Özellikleri (s.31-35), C. Şekil Özellikleri (s.35-42) yönlerinden incelemeye tabi tutulmuştur. *Eserin İmlâ Özellikleri* anlatılırken ünlü ve ünsüzlerin bazı yazılış biçimleri gösterilmiştir. Buradaki yazılış şekilleri, Osmanlı Türkçesi devresindeki ünlülerin yazılış biçimleriyle -bazı farklılıklarla beraber- hemen hemen aynıdır. BİLGİN'in burada ünlülerin çok da önemli olmayan ve her devirde karşılaşılan yazılış şekillerini ayrıntılı olarak göstermesi bir fazlalık olarak kabul edilebilir. Ünsüzlerin yazılış biçimlerinin anlatıldığı kısımda ise, /ç/ ünsüzünün /c/ ünsüzüyle karşılanması söz konusu edilirken Farsça aslı "cüft" olan "çift" kelimesinin metinde hep /c/ ile yazılmasından bahsedilmiştir. Burada belki de 1332 tarihinde kelimenin /c/ ile yazılıp /ç/ ile telaffuz edilmesinden çok, asıl şekliyle yazılıp söylendiği ve /ç/ li şeklinin Türkçede henüz kullanılmadığı söylenebilir. Ayrıca çalışmanın 28. sayfasında "Bazı eklerde /ç/ ünsüzünün /c/ ünsüzü ile karşılandığı görülmektedir." denilip كسكجه kelimesinin *gitudükçe* (95a/18) şeklinde olması gerektiği belirtilmiştir. Oysa bu kelime de bulunan +ce ekindeki ünsüz, belki de o devirde /c/ li olarak telaffuz ediliyordu. Bu konuda kesin bir bilgiye sahip değiliz.

Eserdeki *Ses Özellikleri* anlatılırken, ünsüz değişimleri ve ses hadiseleri ele alınmıştır. Burada kendisinden sonra bir ünlü başlı ek gelmesi halinde bazı yabancı asıllı kelimelerin son seslerinde Türkçenin ses hususiyetlerine dayanılarak, ünlülerin kısaldığı görülmektedir. Bu önemli bir hadisedir. Eserdeki *Şekil Özellikleri* nin gösterildiği kısımda ise BİLGİN, çeşitli eklerin metinde geçen yazılış şekillerini umumiyetle Eski Türkçede geçen şekillerle karşılaştırmıştır. Burada 1) +agu/+egü, 2) +dın/+din, 3) +ın/+in, +ıla/+ile, +yıla/+yile, 4) +layın/+leyin, 5) +lık/+lik ekinin yabancı asıllı kelimelere getirilişi, 6) -madın+dan/-medin+den öndin, 7) -mak+lık/-mek+lik, 8) -n'nin yardımcı ünsüz olarak kullanışı, 9) bildirme ekleri ve ek fiil (cevherî fiil), 10) emir eki gibi ekler söz konusu edilmiştir. Bu eklerin Doğu Türkçesinde de yaygın olarak geçtiğini görüyoruz.

Çalışmanın *Metin* kısmında (s.43-248) Arap harfli metnin Latin harfleriyle okunuşu verilmiştir. Tercümede bulunan ve diğer kısımlara göre daha kalın bir siyah mürekkeple yazılmış olan Arapça ibareler, *Metin* kısmında aynen alınmış ve bunların anlamlarının yer aldığı Türkçe ibareler Latin harfleriyle altlarında gösterilmiştir. Latin harfleriyle verilen kısımda bu Arapça ibareler, bir çok yerde yalnızca anlamıyla değil, geniş açıklamalarıyla *Nazmü'l-Hilâfiyyât Tercümesi*'nde yer almaktadır. Bu kısımda şu husus dikkati çekmektedir: Burada tercüme yapan Melifdevî, bazı fikhî terimlerin Eski Anadolu Türkçesi devresinde kullanılan Türkçe karşılıklarını tercümesine almıştır. Misâller: *güşlü* (*cehrî* yerine) [s.43, 2b/4], *çiftlen-* (*nikâhlan-* yerine) [s.46, 4b/16], *karavaş* (*cariye* yerine) [s.49, 7a/3], *ogurlanmış* "çalınmış"

(*mesrûk* yerine) [s.52, 9a/16], *aruluk* "kadının iki hayız arasındaki temizlik devresi" (*tuhr* yerine) [s.232, 142b/8] vb. gibi.

BİLGİN'in çalışmasınının 249-252. sayfaları arasında *Nazmü'l-Hilâfiyyât Tercümesi*'nde geçen ve manaları verilmeyen Arapça ibarelerin Türkçe karşılıkları gösterilmiştir.

Çalışmada daha sonra *İndeks* kısmı (s.253-624) yer almaktadır. Burada *Nazmü'l-Hilâfiyyât Tercümesi*'nde geçen bütün kelimeler, alfabetik olarak metindeki manaları da karşılıklarına gösterilerek alınmıştır. Ayrıca kitapta geçen kelimelerin yardımcı fiillerle kullanım şekilleri ve ekli biçimleri her kelimenin altında gösterilmiştir. Eklerin geniş bir şekilde belirtilmesi, çalışmanın titizliğini bize göstermektedir. Fakat *İndekstekelimelerin ekli şekilleri* alfabetik olarak gösterilse herhalde daha iyi olurdu.

Eserin 625-626. sayfaları arasında *Kısaltmalar*, 627-632. sayfaları arasında ise *Bibliyografya* kısmı yer almaktadır. Sonunda ise *Nazmü'l-Hilâfiyyât Tercümesi*'nin Arap harfleriyle yazılmış olan *Tipki Basımı* (s.1-305) verilmiştir. BİLGİN'in çalışmasında kitabın *Tipki Basımının* verilmesiyle okuyucu, *Nazmü'l-Hilâfiyyât Tercümesi*'nin BİLGİN tarafından Latin harflerine transkribe edilen şekilleriyle Arap harfli yazılış şekillerini mukayese etme imkânı bulmaktadır. Bu sebeple tek nüshanın *Tipki Basımının* verilmesi çok yerinde olmuştur. Fakat BİLGİN'in çalışmasınının *Metin* kısmında varak esasına göre numaralanan sayfalar, kitabın baskısı yapılırken *Tipki Basım* kısmında normal sayfa esasına göre numaralanmıştır. Burada da varak numarası kullanılması gerekirdi. Bu, baskıdan kaynaklanan bir kusur olarak kabul edilmelidir.

Eski Anadolu Türkçesi devresinin ilk mahsüllerinden olan *Nazmü'l-Hilâfiyyât Tercümesi*'ni geniş bir şekilde ele alıp ilim âlemine kazandıran Azmi BİLGİN'in çalışmasınının Eski Anadolu Türkçesi devresini inceleyen ve fıkıh ilmiyle alakalı bilgiler edinmek isteyenlere ışık tutacağı kanaatini taşımaktayız.

Dr. Mehmet GÜMÜŞKILIÇ

M. Kaya Bilgegil'in Makaleleri, Hazırlayan Yrd. Doç. Dr. Zöhre Bilgegil, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, 654 S.

Son dönem edebiyat araştırmacılarından olan Prof. Dr. M. Kaya Bilgegil, edebiyat tarihi, belagat ve dilbilgisi sahasında yaptığı çalışmalarla tanınmıştır. Onun, XVIII'nci Asır Saz Şairlerinden Kusûrî (İstanbul 1942), Cehennem Meyvası (Mensûr şiirler, İstanbul 1944), Abdülhak Hâmid'in Şiirlerinde Ledünnî Meselelerden Allah I: Allah ve O'nun Vücûdunu İfade Eden İsimler (İstanbul 1959), Türkçe Dilbilgisi, Edebiyat Bilgi ve Teorilerine Giriş Fasikül I-II (Ankara 1963), Ziya Paşa Üzerinde Bir Araştırma, Birinci Cild (Ankara 1970, Ankara 1979), Tevfik Fikret'in İlk Şiirleri (Erzurum 1970), Mehmed Âkif, Resmî Hâl Tercümesi Üzerine Küçük Bir Araştırma, Basılmamış Bazı Mektup ve Manzûmeleri (1971), Harâbât Karşısında Nâmık Kemâl (İstanbul 1972), Şâir Şinasî, Hâl Tercümesi Üzerinde Küçük Bir Araştırma (İstanbul 1972), Rönesans Çağı Cihan Edebiyatında Türk Takdirkarlığı (Erzurum 1973), Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde